

Medailony badatelů (jen zesnulých) z publikace Civilizace moravského paleolitu a mezolitu (M. Oliva 2005) a několik doplňků odjinud

JINDŘICH (HEINRICH) WANKEL (1821 Praha – 1897 Olomouc)

Ač narozen v německé rodině zemského rady, původem z bavorského Hammelsbergu, šzil se po svém příchodu do Blanska r. 1849 s českým prostředím a posléze se stal naturalizovaným Čechem (naší mateřštinou si však nikdy nebyl jist a české články mu upravovala jeho manželka Eliška, roz. Šimová). V Blansku, kde vykonával funkci lékaře salmovských železáren a rodiny hrabat Salmů, se začal věnovat archeologickému a speleologickému výzkumu okolních jeskyň. Bádal zejména v jeskyních Sloupských, Kůlně, Pekárně, Výпустku a Býčí skále, kde kromě známé halštatské svatyně objevil r. 1870 první doklady současnosti člověka s pleistocénními zvířaty na půdě tehdejšího Rakousko-uherského mocnářství. Jiným takovým důkazem měl být nález medvědí lebky s vyhojeným zraněním a opodál ležící radiolaritový hrot ve Sloupských jeskyních – artefakt ovšem nepředstavuje ulomenou špičku hrotu, jak se jeho nálezce domníval, a nikdy tudíž nemohl sloužit jako lovecká zbraň. Roku 1880 J. Wankel jako první zabořil rýč na klasické stanici lovců mamutů v Předmostí u Přerova a ve výzkumech zde pokračoval i po přestěhování do Olomouce r. 1883. Tam spolu se svým zetěm J. Havelkou založil r. 1883 „Vlastenecký spolek musejní“, první ryze českou vědeckou organizaci na Moravě. Pozdní romantické slavjanofilství bylo zřejmě příčinou, proč většina z jeho dalekých cest vedla východním směrem (několikrát do Ruska, dokonce do Tbilisi, nejdále r. 1869 do Palestiny, Sýrie a Egypta) a na sever do Skandinávie. Značný význam ovšem měla návštěva mezinárodní výstavy v Paříži r. 1867, kde byl zastoupen i nejstarší pravěk. Hned následujícího roku Wankel na stránkách Lotosu rozsáhle referuje o postpliocénním člověku a zahajuje vykopávky v prostoru paleolitického sídliště v Býčí Skále. Romantický nádech se projevuje nejen v jeho názorech (např. o původu Slovanů nebo o „velmožském pohřbu“ z Býčí skály), ale i v rekonstrukcích a determinacích vlastních nálezů; současně ovšem propůjčuje čtivost jeho četným článkům a půvabné knize Bilder aus der Mährischen Schweiz (Víděň 1882, překlad Blansko 1984). Současníci na Wankla vzpomínají jako na humorného a lidumilného člověka, jehož dovedly rozčítit jen vykopávky mladších kolegů na „jeho“ lokalitách. Wanklovy bohaté sbírky z blanenského období přešly do ústředního muzea ve Vídni a tím unikly zkáze v Mikulovském zámku za 2. světové války. Po etnografické stránce na jeho práce navázaly všechny 4 dcery, speleologický a archeologický výzkum rozvinul jeho vnuk Karel Absolon. Jak napsal Jan Neruda „Wanklem stala se Morava přírodovědecky i starožitnický proslulou“ .

KAREL JAROSLAV MAŠKA (1851 Blansko – 1916 Brno)

středoškolský učitel v Novém Jičíně a posléze ředitel reálky v Telči proslul jako demiurg naší předprofesionální archeologie. Svůj první životní výzkum v jeskyni Šipce u Štramberka (1879-1882) zahájil Maška již rok po svém nástupu na novojičínskou německou reálku. Gigantický rozměr těchto prací si uvědomíme ze skutečnosti, že nynější rozměrné portály do Krápníkové chodby i Jezevčí díry byly za propadlým stropem zcela zakryty sedimenty. Nalezený zlomek dětské čelisti představoval první pozůstatek neandertálce ve střední Evropě a zajistil svému objeviteli mezinárodní věhlas. Získanou středopaleolitickou industrii srovnával Maška již r. 1886 s francouzskou lokalitou Le Moustier. Jasně také rozpoznal přírodní původ olámaných a ohlazených kostí, které K. Absolon ještě dlouho poté pokládal za kostěnou industrii alpského typu. Maška byl vůbec první, kdo naše paleolitické nálezy začal třídít podle kamenných nástrojů a srovnávat je s kulturním schématem, který právě v té době ve Francii vytvářel G. de Mortillet. Šipku tudíž kladl na sám počátek osídlení, do doby meziledové, za mladší stupeň považoval Předmostí a za nejmladší nálezy z jeskyň, spadající do posledního zalednění. Tuto fázi přirovnával zcela správně k francouzské stanici La Madeleine. To, že nenašel vhodný ekvivalent pro Předmostí, mu nelze vyčítat, protože pojem aurignacienu (z něhož se později vyčlenil gravettien) v Mortilletově schématu chyběl. Svou dobu navíc výrazně předstihl r. 1886 úvahami o tom, že pro potřeby kulturní klasifikace nelze srovnávat pozůstatost z velkého sídliště jako Předmostí, s pozůstatky přechodných pobytů v jeskyních. Tím do archeologického uvažování vnesl dimenzi rozdílů ve vykonávaných činnostech. Toto stanovisko tvoří dodnes stěžejní osu úvah o kulturním či behaviorálním významu typologické variability. Maškova proslulost se ovšem (jak je v našem oboru typické) nezakládala na bystrosti jeho úsudků, ale na jedinečnosti vydobytých nálezů. Vrcholem jeho činnosti byl samozřejmě výzkum stanice lovců mamutů v Předmostí, poskytl jí dosud nevidané množství lidských výrobků, kostí lovné zvěře a dokonce i největší jednorázový objev pozůstatků pleistocénních lidí, jaký se kdy ve světě udál. Provozdy epochální nález z r. 1894 byl interpretován jako hromadný hrob dvacítky celých lidských těl - zde se Maška nepochybně snažil představit lovce mamutů jako člověka, vyhovujícího morálním nárokům soudobé evropské společnosti: „Měl jakési pojmy náboženské. Mrtvé pochovával. Přesného dokladu lidožroutství není“ (Maška 1901, 707). Etnologickými údaji, které Maška mohl vyčíst ze zahraniční literatury ve vlastní bohaté knihovně (prodané potom firmě Max Weg do Lipska) se přes své vynikající jazykové schopnosti inspirovat nechtěl. Postavení c.k. středoškolského

profesora v malém městě mu zřejmě ani nedovolilo přijmout myšlenku evoluce: předmostecké nálezy „nejsou však v žádné příčině dokladem učení Darwinova, že by člověk se byl vyvinul z nějakého tvora nižšího řádu“ (1895).

Publikaci svých velkolepých výsledků zůstal Maška mnoho dlužen. Poslední větší práci *Der diluviale Mensch in Mähren* (1886) vydal ve věku 35 let a s ní taky končí jeho zmíněné teoretické výboje. Nikde nepopsal ani svůj objev horákovské mohyly Hlásnice, dosud nejbohatší v rámci celé horákovské kultury. Terénní záznamy v denících končí roku 1894, tj. v 43 letech Maškova věku, kdy už byl vřelým a vyznamenávaným badatelem a mohl proto spát na vavřínech. (deníky byly psány německým Gabelsbergovým tésnopisem a jejich přeepsané kopie jsou uloženy v MZM a v Archeologickém ústavu v Brně, viz jejich rejstřík v suplementu *Zpráv ČAS* 1993). Řízení české reálky v Telči (1892-1915) ho hlavně za světové války jistě připravovalo o spoustu času, proto příliš nepokročil ani s chystaným rukopisem o Předmostí. Dlouhá léta před závěrem Maškova života (1902-1914) jsou poznamenána rozporem mezi snahou o hmotné zúročení jeho sbírky formou prodeje, a současně neochotou se od svých milovaných nálezů odloučit. Sbírkou byly postupně odkupovány Moravským muzeem, kde pak vytvořily základ světoznámých kolekcí moravského pleistocénu. Požárem mikulovského zámku však zanikl i tento hmotný výsledek Maškovy činnosti, přičemž pouze antropologické nálezy byly (ovšem výtečně) zpracovány J. Matiegkou. Rozsáhlý atlas nálezů (žel bez prostorové a stratigrafické evidence), připravovaný po léta K. Absolonem, potom vyšel až 60 let po badatelově smrti a 16 let po odchodu svého autora.

MARTIN KRIZ (1841 Líšeň – 1916 Ždánice)

Při hodnocení práce našich slovatných «diluvialních badatelů» z poslední čtvrtiny 19. století hraje Martin Kříž vždy druhé housle, zatímco prim patří K.J. Maškovi. Je to pochopitelné, protože Maškovy antropologické objevy zasahovaly v pravý čas do mezinárodních diskusí, a jejich autor byl navíc otevřenější světu. M. Kříže časově vyčerpávala jeho praxe notáře v zapadlém městečku Ždánicích na jižní Moravě, jež mu ovšem současně přinášela pěkné výdělků. Z mládí, stráveného v Líšni na jižním okraji Moravského krasu, si přinesl jeskyňářskou vášeň, i když sám přiznává, že jemu *tělnatému byla zhola nemožno do některých štěrbin proniknouti*. Řešení bylo nasnadě: praktický průzkum jeskyň svěřil svému mladšímu příteli (a rovněž amatérskému archeologu) Floriánu Koudelkovi, zvěrolékaři ve Vyškově, a na archeologické výzkumy dohlížel jistý Jiří Galgoczy. Ten za Křížovy nepřítomnosti zřejmě nadsazoval počet prokopaných metrů, takže peníze jen pršely. Údaje o hloubkách šachet, délkách průkopů a rozsahu plošně prozkoumaných „polí“ jsou ovšem neuvěřitelné, i kdyby byly jen z půlky pravdivé. Jeskyně Pekárnu a Kůlnu prohlásil Kříž za zcela vytěžené, přičemž hlavní výzkumy se tu měly teprve odehrát. Obrovský rozsah měly práce v Předmostí, kde si Kříž jako zkušený právník smluvně pronajal pozemek, na němž se po objevu „hromadného hrobu“ chystal kopat Maška. Rozhořčenou polemiku na stránkách ČVMSSO po letech ukončil smír a Kříž byl dokonce ochoten určovat kosti z Maškových sbírek. K tomuto úkolu byl vybaven obrovskou kolekcí srovnávacího osteologického materiálu, který nakupoval po celé Evropě (měl v bytě např. celou kostru tura pízmového, 2 kostry sobů a 22 skeletů jiných savců; jeho manželství bylo přitom harmonické). Některými svými experimenty s kosterním materiálem značně předstihl svou dobu – pověsil několik dlouhých kostí a čelistí na střechu domu a po léta sledoval, jak se rozpadají, než je ukradl potulný cikán. Protože své vykopávky navštěvoval ze Ždanic bryčkou jen o víkendech, odebíraly se nálezy podle vyznačených čtverců, příp. šachet s mechanickým udáním hloubky (tedy ne dle přirozených vrstev) – někdy se tedy dají nálezy včlenit do popsaného profilu, někdy ne. Oproti Maškovi, který ve svých denících neuvádí žádnou metráž ani světové strany, to byl zejména při vykopávkách v Předmostí značný pokrok. Křížovo hlavní dílo *Beiträge zur Kenntnis der Quartärzeit in Mähren* (599 stran, Ždánice 1903) je tedy dodnes cenným zdrojem docela přesně lokalizovaných údajů. Kříž se zamýšlel hlavně nad způsobem života „našich prabydlitelů“ a spolu s Maškou obratně diskutoval s dánským přírodovědcem J. Steenstrupem, který v mamutích kostech z Předmostí spatřoval přirozeně uhynulé kusy (v jiných akcentech je tato diskuse živá dodnes). To všechno jsou jistě velmi progresivní přístupy, zvláště na svou dobu. Dle svých představ a možností Kříž taky všechny své výzkumy zpracoval a publikoval. Potíž je ovšem právě v těch představách. Kříž byl monoglacialista, uznával je jednu dobu ledovou, a paleolitických lidí podle něj patřili jen jedné rase, přičemž v zimě sídlili v jeskyních a v létě pod širým nebem. Možnost dělení na jednotlivé kultury a vývojové stupně zcela ignoroval, což v době převládajícího kulturně-typologického paradigmatu byla neodpuštělná zpozdilost. V druhém největším samostatném díle *Kůlna a Kostelík ... bádání a rozjímání o pravěkém člověku* (1889-1891) se věnoval hlavně určení národnostní příslušnosti paleolitického lidstva; pomocí svojských lingvistických (a jiných) konstrukcí usoudil, že to byli Baskové. I když jeden moravský badatel v recenzi napsal, že po přečtení několika stran mrští čtenář knihou do kouta, obdržel Kříž za toto dílo cenu České akademie věd a umění. Poutavou a půvabnou četbou však dosud zůstává dvoudílný *Průvodce do Moravských jeskyň* (1900, 1902), k němuž autorsky přispěl F. Koudelka.

JAN KNIES (1860 Tasov u Vel. Mezeříčí – 1937 Brno-Starý Lískovec)

Nejmladší ze čtveřice velkých amatérských paleolitiků neprosul „epochálními“ objevy jako Maška ani obrovskými jeskynnými vykopávkami jako M. Kříž, a přece jeho drobnější práce přinesla více poznatků o geografii paleolitického osídlení Moravy (ale třeba i o hradiscích) než oba jmenovaní pánové dohromady. Jan Knies byl po celý život učitelem na vesnických školách v okolí Moravského krasu. Jeho finanční prostředky tudíž na velké výzkumy nestačily, spoléhal se spíše na své kamarády a na sílu vlastních paží - proto mu ani v malých jeskyňkách nic neuniklo. Již ve svých 18 letech kope v Býčí Skále a o rok později s přáteli objevuje paleolitickou vrstvu v jeskyni Pekárně, odkud jej vyhánějí fořti brněnské kapituly (dle rodinných vzpomínek to bylo na Wanklovo udání). Obrací proto pozornost k menším dutinám hlavně v severní části Moravského krasu – postupně zkoumá jeskyni Michalku, Balcarovu Skálu, Veruččinu Díru, Pod Hradem, převis Kolíbky nad Rudickým propadáním a ovšem i rozměrnou jeskyni Kůlnu. Tam objevuje řadu ohnišť s magdalémským inventářem a ve spodních vrstvách potom i střední paleolit, který taky správně klasifikuje. V severní části Moravského krasu se od té doby již žádná význačnější paleolitická lokalita nezjistila. Roku 1904 zachránil zbytek výplně ze zničené jeskyňky u Mladče, která obsahovala mozkovny jediných dosud známých nositelů aurignacienu v Evropě. Na rozdíl od tří starších klasiků mu jeho činnost mnoho uznání nepřinesla, spíše naopak - z blanenské školy byl vypuzen, protože zanedbával nedělní bohoslužby, v Rogendorfu (Krasové) se mu dostalo pokárání od inspektora, jemuž se nelíbil kabinet zavalený kostmi. Nezavděčil se ani svému mladšímu současníkovi I.L. Červinkovi, který jej za zády s oblibou očerňoval. Teprve r. 1906 mohl Knies své sbírky uložit do vlastního Muzea Moravského krasu poblíž Sloupských jeskyní (to r. 1922 přešlo do Moravského muzea). Se svým švagrem Ant. Teličkou zachraňoval nálezy z cihelen u předmosteckého hřbitova. Nepočítáme-li dva svazky Vlastivědy moravské (Blanensko a Boskovicko), největší archeologickou knihu napsal kupodivu o Maškových vykopávkách v Šipce. To ovšem neznamená, že by uveřejňování vlastních nálezů nestíhal – jeho články bývají doplněny plánky a podrobným vyličením obsahu vrstev podle jednotlivých ohnišť. Mnoho detailních poznatků a často kuriózních pozorování (např. zkamenělá dešťovka v Mladči) uložil v nesčíslných drobných článkučcích v denním tisku. Poslední desetiletí života trávil ve Starém Lískovci u Brna, odkud podporoval činnost brněnských badatelů německé národnosti – byli mu totiž milejší než příliš dominantní osobnost Karla Absolona (jehož výzkumy v Dolních Věstonicích v první sezóně 1924 řídil spolu s V. Čapkem). Jan Knies zanechal památku idealistického učitele a výtečného znalce Moravského krasu, který svým dílem vysoce překročil skrovné podmínky, v nichž po celý život pracoval.

KAREL ABSOLON (1877 Boskovice – 1960 Brno)

Romantická postava J. Wankla jistě už od malička v jeho vnukovi rozněcovala touhu vyniknout ve všem, čemu se „otec moravské archeologie“ věnoval. Po krušném absolutoriu klasického gymnasia v Brně vystudoval v Praze zoologii a r. 1907 se habilitoval na soukr. docenta fyzického zeměpisu. Již od konce 19. století se věnoval exploraci Sloupských jeskyň a sběru jeskynného hmyzu. Roku 1908 nastoupil jako kustod zoologických sbírek do Moravského muzea. Paleolitem se začal zabývat až od roku 1918 (první článek o Předmostí), když ve svém oddělení pořádal zakoupené sbírky M. Kříže a K.J. Mašky. Rozhodujícím podnětem byl dopis vídeňského profesora J. Bayera, upozorňující na Freisingovy úspěšné sondáže v dotud nedotčených Dolních Věstonicích. Absolon okamžitě pochopil možnost završit slavné objevy svých předchůdců a dobýt si světového jména. Po dalších 15 let na tomto programu systematicky pracoval – získával subvence na výzkum, organizoval zájezdy novinářů, získával sponzory expozice Anthropos na brněnském výstavišti (poprvé na *Výstavě soudobé kultury* r. 1928), např. Tomáše Baťu a fond prezidenta Masaryka. Své výzkumy popularizoval četnými přednáškami, účastí na mnoha kongresech a bohatě ilustrovanými články v nejrozšířenějším společenském časopise *The Illustrated London News*. Ke svým padesátinám získal roku 1927 na Karlově univerzitě křeslo „bezplatného řádného profesora pro obor geografie, paleoanthropologie a zoogeografie“. Mezi lety 1925 a 1930 nechal paralelně s Věstonicemi zkoumat jeskyni Pekárnu, ale protože hodně cestoval a současně organizoval objevné práce v okolí Macochy (zpřístupněné r. 1933 „vodní cestou“ na podzemní Punkvě), navštěvoval své vykopávky jen zřídka. V Dolních Věstonicích je *de facto* prováděl jeho laborant Emanuel Dania, v Pekárně německý učitel Rudolf Czižek. Z paleolitických lokalit se zajímal ještě o Ondratice a Otaslavice (hlavně o tzv. gigantolity). V Předmostí, ničeném cihelnami, občas zorganizoval zachraňovací akci a výkup nálezů od místních dělníků. V zájmu komplexního výzkumu moravského paleolitu shromáždil několik specialistů různých oborů (archeologa J. Skutila, geologa K. Zapletala a paleontologa A. Stehlíka) a spolu sestavili první interdisciplinární „zprávu čs. subkomise“ pro výzkum fosilního člověka, která vyšla německy r. 1933. V téže publikační řadě, vydávané vlastním nákladem, potom vydal 3 roční zprávy o výzkumu v Dol. Věstonicích, ondratické gigantolity, industrie z Otaslavic a monografii o paleolitu z Býčí Skály. Zprávy o prvních třech letech výzkumu Pekárny uveřejnil v *Časopise Moravského muzea*. Své názory prosazoval s neochvějnou jistotou a intolerancí: starý paleolit u nás neexistoval, ze středního jen tzv. šipkien, když neandertálci sestoupili pod tlakem nastupujícího posledního zalednění z Alp do nížin. Nejstarší souvislé osídlení lze

shrnout do křemencového preaurignacienu, který přišel z východu a pokračoval tzv. vyvinutým aurignaciem, tj. kulturou lovců mamutů (dnes gravettien). Podobně nerozpoznával na našem území žádný mezolit, místo něj u nás předpokládal hiát, doložený sintrovou vrstvou v Pekárně; tamní profil prohlásil za „klasický“. Ze zahraničních badatelů kritizoval toto pojetí zejména L. Zotz, čeští archeologové se s ním rozloučili v tichosti. Absolonův největší cíl – vybudování ústavu Anthropos pro výzkum pleistocénního člověka – se nepodařilo realizovat ani za první republiky (4. 11. 1938 byl penzionován), ani za protektorátu, kdy mu druhé (již říšskoněmecké) vedení MZM přestalo naslouchat. Po válce se již ke svým projektům nedostal, ale ve svém bytě na Vřetičkově ulici ochotně přijímal mladé adepty speleologie a archeologie, např. J. Jelínka, B. Klímu a K. Valocha. Na základě svých 10 balkánských výprav z let 1908 – 1922 psal rozsáhlá kompendia jihoslovanské karsologie a biospeleologie, jejichž vydání se mohl dočkat jen stěží. Univerzitní vzdělání v oboru archeologie Absolon postrádal, ale horečnatá pracovitost, organizační génius a propagační talent způsobily, že jeho jméno dodnes vyvolává představu velkých archeologických a speleologických objevů. Obrovská knihovna, kterou shromáždil po celý život, je dnes uložena v jeho památníku v ústavu Anthropos MZM. Škoda, že nenapsal žádnou populárněji laděnou knihu o svých paleolitických výzkumech – dvoudílná monografie o jeho výbojích v Moravském krasu (Praha 1970) dokazuje, že by to nebyla nudná četba.

JOSEF SKUTIL (1904 Zbýšov u Rosic – 1965 Varšava)

Našeho prvního vysokoškolsky vzdělaného paleolitika učili na Karlově univerzitě profesori Lubor Niederle a Albín Stocký, jiným naukám potom i Josef Pekař a F.X. Šalda. Po udělení doktorátu za práci o solutrénu (resp. szeletien) odjel na jeden semestr na Institut de la Paléontologie humaine v Paříži, kde tehdy přednášel koryfej předválečné paleolitické archeologie abbé Henri Breuil. V roce 1929 nastoupil do MZM a po odchodu I.L. Červinky se r. 1937 stal přednostou jeho pravěkého oddělení. Vytvořil zde novou expozici moravského pravěku, přetíženu nálezy, které za tím účelem poněkud problematicky roztřídil dle jednotlivých skupin „hmotné kultury“. V době okupace musel funkci vedoucího postoupit řediteli muzea K. Huckemu a na čas odejít do výroby, což ovšem nezabránilo poválečnému nactiutrhání a pounorovému „vyakčnění“ z muzea. Již za první republiky byl více než na brněnské univerzitě oblíben na Slovensku, kde se r. 1938 u prof. J. Eisnera habilitoval eklektickými pracemi Paleolitikum v Československu (Obzor prehist. 1938 až 1939) a Paleolitikum Slovenska a Podkarpatskej Rusi (Turč. Sv. Martin 1938). Mimořádným profesorem Bratislavské univerzity se Skutil stal roku 1947, později však tento titul raději nepřipomínal. Poté, co „byl odejit“ z MZM, přestala mít o jeho přednášky ostatně zájem i Bratislava. Po působení v NM, včelařském družstvu, univerzitní knihovně a Zemském archivu zakotvil v letech 1953-58 v olomouckém muzeu, odkud byl na přímmluvu J. Filipa r. 1959 přijat do Archeologického ústavu ČSAV v Brně. Přijímal jej Josef Poulík, který u něj za války jako volontér inventoval muzejní sbírky. Je příznačné, že jako vědecký pracovník zde musel předložit práci k získání nové vědecké hodnosti. Kandidátská disertace o „karpatském radiolaritovém paleolitiku“ pak byla členy komise z řad vedoucích pracovníků na oplátku uznána za výtečnou, odpovídající „velkému doktorátu“, přesto že dotyčné radiolaritové industrie jsou převážně postpaleolitického stáří. Josef Skutil zemřel 18. 9. 1965 ve Varšavě v horkých dnech prvního z kongresů slovanské archeologie, o jejichž organizaci usiloval už od r. 1937. Profesor Skutil překypoval vědomostmi v mnoha oborech, kromě archeologie též např. v literární historii, speleologii, regionalistice, folkloristice apod. Jeho bibliografie (2249 titulů) je však až příliš početná na to, aby některý obor včetně archeologie paleolitu dovedl do promyšleně koncipované analýzy s následnou syntézou (některé články o pozdějších obdobích jsou na tom z tohoto hlediska poněkud lépe). Zpravidla jde o kompilace starších názorů nebo o výčet nálezů s častými odbočkami do jiných zájmových sfér. Paradoxně ale právě v tom spočívá stálá aktuálnost jeho díla: zatímco sebelépe formulované závěry by dnes měly jen historickou cenu, snůšky citátů mohou i v současné době posloužit studentům v úvodních kapitolách diplomních prací. Nepomíjívou hodnotu mají i zmínky o různých drobných nálezech, pocházejících od soukromých sběratelů, s nimiž byl Skutil v nepřetržitém styku. Sám často beru do ruky jeho objemnou, žel nedokončenou Bibliografii moravského pleistocénu (ARÚ Brno 1965), v níž je ukryto nepředstavitelné množství heuristické práce. Josef Skutil to měl v životě těžké – musel oficiálně působit v době několikerych zvrátů hodnot, a vedle apodiktického Absolona by ani jako originální myslitel neměl šanci.

BOHUSLAV KLÍMA (1925 Drahotuše – 2000 Brno)

Na základě inzerátu začal ve 40. letech u prof. Absolona kreslit pazourkové nástroje a tam taky nasál atmosféru velkých objevů. Již jako student geologie navštívil Francii, zejména „hlavní město prehistorie“ Les Eyzies, kde zastihl ještě Denise Peyronyho. Roku 1945 nastoupil do diluviálního oddělení MZM, které tehdy vedl jeho profesor na geologii Karel Zapletal. V roce 1948 se stal vedoucím obnovených výzkumů v Dolních Věstonicích a po odchodu K. Zapletala na univerzitu i přednostou oddělení pro diluvium. Objev ženského hrobu r. 1949, výkop části obrovské skládky mamutích kostí a odkrytí tzv. chýše šamana postavily Klímu hned na počátku vědecké dráhy do čelní řady evropských paleolitiků. Velká monografie o

dolnověstonických výzkumech z r. 1963 to pak jen stvrdila. Po založení ČSAV přešel r. 1952 do Archeologického ústavu a své výzkumy přenesl do blízké lokality u Pavlova. Po vzoru sovětských badatelů se i tu pokoušel vymezit půdorysy sídelních objektů, od čehož později upustil. Velké objevy desetitisíců pazourkových a stovek kostěných nástrojů, jedinečného umění a mužského pohřbu v Pavlově stačil prostřídat výzkumem v Ostravě-Petřkovicích (objev krevelové venuše) a vykopávkami v předpolí Pekárny, odkud získal unikátní rytinu tří koní. Své světoznámé objevy završil r. 1986 odkrytím trojhrobu na gravettienské stanici Dolní Věstonice II. Pavlovské výzkumy už bohužel nestihl zpracovat – to si vzal za úkol jeho nástupce J. Svoboda. Jako majitel útulného sklepa a zkušený vinař dovedl „Bohoušek“ své výzkumy náležitě prezentovat zahraničním exkurzím, takže věhlas podpálavských stanic a jejich zkoumatele se šířil daleko za hranice naší vlasti. Klímovy nálezy tvoří už po několik desetiletí součást každé knihy o mladém paleolitu Evropy.

JAN JELÍNEK (1926 BRNO – 2004 BRNO)

Dlouholetý a jistě i nejúspěšnější ředitel Moravského muzea nebyl výkonným ani vystudovaným archeologem. Jako mladistvý vyznavač lesní moudrosti a posléze člen Absolonovy „bytové univerzity“ se ovšem po celý život zabýval kulturou lovců a sběračů. V době, kdy kulturní antropologie platila za americkou pavědu, vystudoval v Brně fyzickou antropologii, přičemž hojně navštěvoval i Úlehlovy a Václavíkovy přednášky z etnologie. Celou jeho profesionální dráhou se vine chronický svár mezi časově náročným uplatňováním vynikajících manažerských schopností na jedné straně a touhou dělat velkou vědu na straně druhé. Víme, že obě dvě zároveň se dobře nedařilo ani Jelínkovu „guru“ prof. Absolonovi. K vědecké práci měl vynikající podklady v rozsáhlých sbírkách, jedinečné soukromé knihovně, v hlubokých a častými cestami po celém světě rozšiřovaných vědomostech a konečně i v gejzírech nápadů, s nimiž po dlouhé hodiny seznamoval své okolí. K vytváření novátorských, myšlenkově konzistentních a materiálově doložených syntéz je ovšem třeba hlavně sedět a dělat – a právě na to vesměs nezbyval čas. Na dvě základní materiálové monografie z mladších let (o kosterní antropologii neolitu a doby bronzové na Moravě) už nic podobného nenavázalo. Další antropologické studie se věnovaly povýtce atraktivním tématům jako krvavým rituálům doby bronzové (hlavně z Blučiny a Velimi) a publikaci ojedinělých paleoantropologických nálezů (Brno 2, Dol. Věstonice 3, zbytky neandertálců z Kůlny, Šipky a Švédova Stolu). Současně a stále více se prof. Jelínek věnoval i pravěkému a etnickému umění, k němuž shromáždil vynikající pramennou základnu svými expedicemi do Arnhemské země v Austrálii (1969, 1973) a pěti výpravami do libyjské Sahary v letech 1977-81. Výsledkem těch prvních je objemná monografie *The great art of the early Australians* (Brno 1989), ty druhé byly publikovány v mnoha člancích v čas. *Anthropologie* a nyní o nich v Belgii vychází cizojazyčná kniha. Zajímavé, pěkně vypravené a plné různých myšlenek jsou katalogy čtýřných výstav v pavilonu *Anthropos*, vycházející vesměs z obsažného obrázkového kompendia *Velký obrazový atlas pravěkého člověka*, Praha - Artia 1975, vydaného pak ve 14 jazycích. Tato kniha, jakkoli popularizačně zaměřená, byla v době železné opony vyhledávána i západoevropskými odborníky, protože shromáždila fotografie z těžko přístupné východoevropské literatury. Nezaslouženě menší ohlas u nás měla výpravná publikace o společnostech lovců, vydaná jen pro zahraničí ve francouzštině a angličtině. Na trh se brzy dostane knížka *Střecha nad hlavou – kořeny nejstarší architektury*.

Obrovité manažerské dílo prof. Jelínka se vymyká rozsahu skrovného medailónku. Institucionální rámec paleolitickým, antropologickým i paleontologickým výzkumům vytvořil založením ústavu *Anthropos MZM*, v němž shromáždil sbírky všech uvedených oborů. Neúnavnými intervencemi u stranických, vládních i městských činitelů vydupal ze země nový pavilon *Anthropos*, který od r. 1964 veřejnosti nabízí expozici o

původu a vývoji člověka a počátcích jeho kultury. V téže době obnovil mezinárodní časopis Anthropologie, jehož šéfredaktorem zůstal po 23 let. Založil také knižní řadu Anthropos a jako autor nebo editor v ní uveřejnil několik svazků. V roce 1958 byl Jan Jelínek jmenován ředitelem Moravského muzea a zahájil rozsáhlý program rekonstrukcí muzejních budov. Jeho průkopnickou činnost na poli muzeologie (např. zřízení katedry muzeologie na brněnské univerzitě r. 1964 a předsednictví Mezinárodní rady muzeí ICOM v letech 1965-71) už tu musíme přejít mlčením. Profesor Jelínek byl nezdolným a velmi sugestivním přesvědčovatelem a k prosazení svých záměrů neváhal dle okolností používat i protichůdných argumentů – jak je to ostatně u rozených lídrů zvykem v každé době. Bez jeho houževnaté celoživotní činnosti by byl obraz našeho paleolitu mnohem matnější a méně známý na veřejnosti.

APPENDIX – medailonky z jiných zdrojů

KAREL VALOCH (1920 Brno)

(k osmdesátinám, AMM sci. soc. 2000, upraveno)

Zdalo by se, že jubileum tak pokročilé zavazuje nás - vědecké potomky - k sepsání důkladné bilance života a díla oslavence. Tím spíše, je-li jím tak významná vědecká osobnost jako doc. dr. Karel Valoch, DrSc. Takové pajány se píše většinou v důvěře, že hodnocené dílo je již uzavřeno a že na závěr postačí popřát ještě jen trochu toho zdraví. Ne tak v případě našeho jubilanta. Když jsem před 5 lety za dodatek výčtu jeho pojednání připojil přání, aby za nimi následovaly další, netušil jsem, že to vezme tak doslova a že své pracovní tempo snad ještě urychlí. Obligátní věty o jeho milé letoře a čilém duchu (které beztoho nesvedu napsat tak, jak bych chtěl) ovšem již opakovat nechci. Nalaďme proto vážnější tón a pusťme se do bilance alespoň stručné a předběžně. Co tedy doc. Valoch vykonal (a stále vykonává) záslužného?

Vezměme to v chronologickém pořádku. Bude to trochu monotónní, protože při mnohostranném zaměření jeho nespočetných příspěvků je nesebné některé období vypíchnout jako zvlášť významné, tj. významnější než období jiná. Světového jména si oslaveneček dobyl hned jako expert na starý paleolit, o čemž svědčí předsedování dotyčných sekcí na kongresech UISPP v Praze, Bělehradě a Nice. Může za to spíš jeho obrovská informovanost o kdejakých kamenech z této nejtemnější epochy a stanovisko (velmi) mírného skeptika, z něhož všechny tyto nejisté dokumenty posuzuje. Věren svému přesvědčení se nebojí upozornit na pravděpodobnou arteficialitu často zavrhovaných valounů z říčních teras, u hyperskeptiků velmi neoblíbených, stejně jako naopak neváhá noblesním způsobem napomenout přílišné valounové optimisty. Pilným prohlížením sprašovníků obohatil toto období o řadu nesporných stratifikovaných dokladů a až do r. 1999 zkoumal na Stránské skále u Brna (za peníze National Geographic Society) nejstarší dochované tábořiště heidelberského člověka na Moravě.

Jubilantova autorita ve zkoumání středního paleolitu má trosku jiné zdroje - její základ tvoří nejen detailní informovanost o typologické náplni všech možných lokalit, kterou prokázal ve srovnávacích pasážích své dávné disertační monografie o jeskyni Šipce (MM - Anthropos 1965), ale hlavně výzkumem jeskyně Kůlny v Moravském krasu (1961-76), jímž položil jeden ze základních kamenů vědomostí o době neandertálců ve střední Evropě (viz příslušnou monografii z r. 1988). Zájem o studium souborů z Kůlny stále vzrůstá, takže sotva stačíme odrazovat nové a nové interesenty, hlavně ze západní Evropy, které tento „site de reference“ pro poznání středopaleolitických diskovitých a bifaciálních technik asi přímo fascinuje.

Se zvláštní oblibou se K. Valoch vždy zabíral otázkou počátků mladého paleolitu, spojeného s nástupem populace moderního člověka. Řekl bych, že nesmírný kus práce, který na tomto poli vykonal, souvisí s jeho přátelskou povahou a s vstřícným, nementorským postojem k amatérským sběratelům. Až donedávna jsme totiž z této doby z našeho území neznali žádné sídliště, dochované in situ, takže prameny bylo nutno sbírat na polích. S touto zábavnou činností mel náš jubilant bohaté zkušenosti již z pozdního dětství, kdy ho k ní přivábili jeho starší přátelé z řad brněnských amatérů německé národnosti (Fr. Čupík, H. Dierl, H. Stika aj.). Jen díky tomu, že povrchové nálezy povýšeně nepřehlížel, ale naopak je sám vyhledával a organizoval jejich průzkum mezi spřátelenými amatéry (postačí jmenovat J. Ječmínka z Ondrac, V. Effenbergera z Příbic, A. Koutného ze Žlutavy, R. Klímu z Brna a A. Ottu z Dol. Kounic) se podařilo odhalit sídelní strukturu několika mladopaleolitických kultur a nashromáždit rozsáhlé kolekce, jejichž typologická náplň mohla být dodatečně ověřena i na několika šťastně objevených stratifikovaných lokalitách. Nejrozsáhlejšímu výzkumu podrobil v 80. letech stanici Vedrovice V u svého oblíbeného Krumlovského lesa, která je – dnes spolu se stanicí Mor. Krumlov IV - naší jedinou „kopanou“ a datovanou lokalitou szeletien. S jeho jménem je spojen i objev náplně bohunicien, byť jej původně klasifikoval jako szeletien levalloiské facie. Jeho výzkumy v Brně-Bohunicích a na Stránské skále umožnily v tomto kuriózně hybridním technokomplexu rozpoznat nejstarší mladopaleolitickou kulturu ve střední Evropě. Bohunicenské štípané industrie, blízké oněm z Blízkého východu, se dnes těší zvýšené pozornosti hlavně vědeckých globetrotterů z USA. K. Valoch se po léta zabýval i aurignaciem a jeho moravské skupině intuitivně přisuzoval velmi dávný původ. Představa značného stáří počátků této kultury se mezitím potvrdila v jiných zemích, na Moravě však nikoli. Je však nutno připomenout, že na Moravě lze datovat sotva tři aurignacké lokality ze sta, a bylo by velmi šťastnou náhodou, kdyby právě ty patřily k nejstarším.

Jubilant neměl to štěstí, aby zkoumal některé z velkých sídlišť vrcholné mladopaleolitické civilizace lovců mamutů (gravettien, resp. pavlovien), jejichž profesionální výzkum na Moravě zahájil jeden z jeho učitelů a předchůdců v MZM prof. K. Absolon. Svoji vědeckou pozici tudíž nemohl budovat na základě spektakulárních objevů, ale výhradně na kvalitě a kvantitě své práce. Takto přistupoval i ke zpracování poslední velké pleistocénní civilizace - magdalénien. Tomu věnoval již svou diplomní práci, dosud základní a v souhrnném detailním záběru nepřekonanou (MZM - Anthropos 1960), a řadu dalších příspěvků.

Terénnímu výzkumu se K. Valoch oddával především opět v jeskyni Kůlně, kde také zásadním způsobem pohnul s otázkou následujícího pozdního paleolitu: ten se v Kůlně objevoval ve dvou vrstvách, jež poskytly zatím jediné dva naše stratifikované a statisticky vyhodnotitelné inventáře, provázené navíc i ekologickými údaji. Fundamentální význam má i jeho výzkum mezolitického sídliště ve Smolíně u Pohořelic v letech 1959-60. Dodnes jde o jediné prozkoumané tábořiště s půdorysy chýší a s dochovanými zbytky lovné zvěře na našem území (milovníkům koní připomínám, že se tu podařilo doložit poslední domorodou populaci divokého koně ve střední Evropě).

Pokud se týká publikování, mnohastránkové soupisy titulů v předních světových časopisech hovoří samy za sebe a nepotřebují komentáře - snad jen, že by jich nemuselo být zas až tak moc {člověk pak má pocit, že toho sám mnoho neudělal). Třísetstránkovou syntézu paleolitu bývalého Československa (Grenoble 1996) ovšem dost dobře zamlčet nelze. Je na ní pozoruhodné, s jakou otevřeností dokáže její autor přijímat nové myšlenky, vyřčené předtím jen v nezávazných diskusích, ač by ve svém věku měl na trochu dědkovské zatvrzelosti plné právo.

I když nestor, nelituje doc. Valoch dosud námahy ani výdajů, aby u nás navštívil kdejaký profil a v daleké cizině alespoň nejdůležitější výzkumy. Je zajímavé, že toto naprosté ztotožnění s oborem se nikdy

neprojevovale u něj doma: kdyby tam v 7. komnatě nebylo obrovské knihovny, nic by nenaznačovalo, že se nacházíme v sídle velkého badatele. Snad to vyvěrá z jeho skromné přirozenosti a z odporu k autostylizaci a pompě všeho druhu.

Co tedy *Homo sempervivovi* naší archeologie přát na závěr, když všechno vhodné již bylo při některém z mnoha výročí přáno? Snad jen to, aby se nám v dalším pětiletí svým akcelerujícím pracovním zápalem nezavařil (a když, tak jen proto, aby nám jako dobrá zavařenina vydržel stále čerstvý).

ALEXANDER MAKOWSKY (1833 Svitavy - 1908 Brno)

Přestože jde o jednoho z nejvýznamnějších reprezentantů moravské přírodovědy 2. poloviny 19. století, nenajdeme o něm v žádném českém archeologickém titulu více než deset řádek. Štědřejší na informace je dobová literatura německá, zejména III. díl „Mährens Männer der Gegenwart“ od H. Hellera z r. 1889 a Rzehakův přehled dějin moravské geologie ve Festschrift der K.K. Technischen Hochschule in Brünn 1899. A. Makowsky se narodil 16. 12. 1833 ve Svitavách a zemřel 30. 11. 1908 v Brně. Po vystudování gymnázia v Olomouci a technického učitelského ústavu (Technische Lehranstalt) v Brně působil v obou jmenovaných městech jako učitel na reálkách. Po úmrtí svého bývalého profesora F.A. Kolenatého (autora prvního vědeckého soupisu moravských nerostů) jej Ministerstvo školství r. 1864 jmenovalo suplentem výuky přírodovědy na Technickém institutu v Brně, kde r. 1873 dosáhl profesury v oboru mineralogie a geologie. Četnými cestami po Evropě se mu podařilo znamenitě rozšířit ústavní sbírky, přičemž se zabýval i botanikou. Roku 1861 stál mezi zakladateli brněnského Přírodovědného spolku (Naturforschende Verein), který hrál po dlouhá léta prim ve studiu přírodních poměrů na Moravě. Jako geolog si všímal např. pozůstatků severomoravského vulkanismu (VNVB 21, 1882) a spolu se svým žákem A. Rzehakem vytvořil r. 1884 geologickou mapu brněnského okolí s obsáhlými vysvětlivkami, které vyšly téhož roku v pojednáních (Verhandlungen) zmíněné ho spolku. Oba jmenovaní potom sepsali stručného průvodce Moravským krasem, který se dočkal tří vydání (Brno 1880, 1888 a 1903), ale o archeologii se v něm mnoho nedočteme. K našemu oboru se Makowsky propracoval navštěvováním sprašových odkryvů v brněnském okolí, kde shromažďoval kosti pleistocenních zvířat. Vlastní výzkumy ovšem nikdy nepodnikl, takže nezískal žádné zkušenosti s archeologickým materiálem. To se projevilo v příliš optimistickém hodnocení arteficiality pleistocenních kostí, na nichž spatřoval různé stopy lidské práce – např. zlomky ramenních kostí nosorožce pokládal za diluviální poháry, v nichž jsou ještě patrné spirálovité stopy po odstraňování spongiosy (vzniklé asi recentně při čištění nálezu). V řadě brněnských cihelen (Červený kopec, Svatotomášská na vých. úpatí Kraví hory a 2 cihelny na Úvoze) zaznamenal mohutné polohy popela, jimž přisuzoval antropogenní původ. Do literatury uvedl nejen pochybná paleolitická sídliště (např. Vránův mlýn u Řečkovic), ale i nálezy lidských lebek domněle pleistocenního stáří (Brno – Červený kopec, Husovice a Šlapanice). S těmito dokumenty vystoupil v řadě článků v tehdy ústředním vědeckém časopisu MAGW, kde se také dočkal nesouhlasných reakcí od J. Szombathyho, R. Virchow a hlavně od K.J. Mašky (MAGW 19, 1889, český výtah ČVMSO 20, 1888). Maška na základě vlastních průzkumů kvalifikovaně namítal, že v cihelnách nejde o vrstvy popela, nýbrž o pohřbené půdy s vyšším obsahem humusu a proto tmavší. Tam, kde se tyto polohy koncentrovaly v prohlubních, obsahovaly více kostí a uhlíků, ale žádné artefakty. Vrstvičky uhlíků se ostatně objevovaly i v čisté spraši. Maška podrobil kritice i nálezové okolnosti lidských lebek, z nichž nás dnes mohou zajímat postřehy o lebce z Kohnovy cihelny na Červeném kopci, která dosud v literatuře figuruje jako pleistocenní

nález Brno I. Lebka byla vyzvednuta z utrženého bloku spraše a stavem zachování se na první pohled lišila od paleontologického materiálu. Z řečené cihelny pocházely dle dělníků ještě jiné lidské lebky i hrubé pravěké střepy (které byl Makowsky ochoten klást rovněž do paleolitu). V nastiněné diskusi měl jistě pravdu Maška, ale další nálezy umožnily rehabilitovat Makowského názory alespoň pokud se týká paleolitických nálezů v cihelnách. Ve své odpovědi Maškovi (MAGW 19, 1889) totiž uvádí první nesporné doklady ohniště a štípané industrie z Kohnovy cihelny. Význam této poznámky můžeme ocenit až dnes, kdy vyšlo najevo, že jde o první zprávu o artefaktech kultury bohunicieny z přechodu středního a mladého paleolitu (vyčleněné až r. 1979 M. Olivou). Makowského dosud nepovšimnutou zprávu o nálezu levalloiského hrotu (dle obrázku) u ohniště tedy uvádíme v plném znění: „*Indess sind dennoch bei der neuerdings am Rothen Berge aufgeschlossenen Brandstätte im August dieses Jahres durch den von mir aufmerksam gemachten Herrn Kohn zwei unzweifelhaft bearbeitete Knochenstücke gefunden und mir von ihm übergeben worden. Eine Besichtigung der Fundstelle am 31. August liess mich noch ein Flintwerkzeug entdecken, das seiner Kleinheit wegen den Arbeitern entgangen war*“.

Ke svému životnímu objevu byl však Makowsky povolán až r. 1891, kdy se při hloubení kanálu na Třídě Františka Josefa (dnes Francouzské) narazilo na okrově zbarvené lidské i zvířecí kosti s podivnými předměty. Na stavenišť se dostavil železný až dva a půl měsíce po objevu a ve dnech 30. 11. až 4. 12. vyzvedl zbytek nálezové situace, která se ukázala být nejbohatším paleolitickým hrobem ve střední Evropě. Špatně dochovanou kostru, resp. jen lebku a vybrané zlomky kostí doprovázela lebka nosorožce, mamutí kly, lopatka, velké žebra, ale hlavně souprava perfektně vyřezaných kotoučků z různých surovin, palička (na buben?) ze sobího parohu, dva kamenné kotouče a soška muže z mamutoviny v podobě loutky. Jak ukázal pozdější rozbor (AR 48, 1996, 537 n.), jde o výlučně neutilitární předměty, jež nemohly sloužit ani jako tělesné ozdoby. Význačnému postavení pohřbeného muže v ceremoniální sféře nasvědčuje i jeho zdravotní stav: poprvé v pleistocénu se tu podařilo prokázat existenci kostního zánětu, lidově zvaného kostižer. Právě z jedinců, překonávajících tělesné neduhy, se totiž v prostředí lovců a sběračů rekrutují šamani. Datování v oxfordské laboratoři stanovilo stáří nálezů na necelých 24 tisíc let, což odpovídá mladšímu gravettieny, resp. pavlovienu.

Souhrn svých poznatků o pleistocénu Moravy a paleolitickém člověku uložil Makowsky do rozsáhlé stati ve „Festschriftu“ C. a K. vysoké školy technické v Brně z r. 1899.

Jak z vyplývá z data narození a úmrtí, byl Makowsky mladším generačním druhem J. Wankla a starším vrstevníkem M. Kříže a K.J. Mašky. To byli ovšem čeští amatéři, zatímco on zastával honosnou funkci ck. univerzitního profesora, rektora německé Techniky (1878-79) a od r. 1877 i člena brněnské městské rady. To spolu s Makowského nezkušeností v praktické archeologii mohlo vyvolávat určité napětí ve vztahu k českým badatelům. Z rozsáhlých diskusí na stránkách MAGW i jinde však vyvěrá, že polemika nikdy neopustila věcnou argumentaci a nesklouzla do osobních tónů (což nelze tvrdit např. o verbální přestřelce mezi Maškou a Křížem v ČVMŠO a v dochované korespondenci). Jak svědčí dedikace na starých separátech, dotyční pánové si své příspěvky vždy předávali s projevy vzájemné úcty. Že by k vlastnostem univerzitního profesora a oficiálního hodnostáře tehdy ještě patřila i jistá noblesita?

Makowského bibliografie k moravskému pravěku

- Die Steinwerkzeuge aus der Bejčí Skala. VNVB 11, 1873, 25.

- Bericht über Ausgrabungen in der Bejčí Skala. VNVB 12, 1874, 12.
- Die Urzeit Mährens auf Grundlage prähistorischen Forschungen. Vorträge gehalten im Mähr. Gewerbe-Museum betreffend die Ausschmückung des zu erbauenden Deutschen Hauses in Brünn, Sep. 1-12, Brünn 1887.
- Prähistorische Reste im Diluvialthon bei Brünn. VNVB 26, 1887, 34. Brünn 1888.
- Geologische und anthropologische Mittheilungen. VNVB 26, 1887, 39-40 (vltavíny, pohřebiště u Mor. Krumlova, hradisko u Krnova). Brünn 1888.
- Der Löss von Brünn und seine Einschlüsse an diluvialen Thieren und Menschen. VNVB 26, 1887, 207-243. (Brno-Červený kopec, Pisárky, Kraví hora, Vránův mlýn, Obřany, Husovice, Šlapanice). Brünn 1888.
- Lössfunde bei Brünn und der diluviale Mensch. Entwidung auf die kritische Studie des Herrn Carl Maška. MAGW 19, 1889, 179-186.
- Ueber die Anwesenheit des Menschen während der Lössperiode in der Umgebung von Brünn. MAGW 20, 1890, Sitzber. 60-62 (následuje diskuse).
- Der diluviale Mensch in Löss von Brünn mit Funden aus der Mammuthzeit. MAGW 22, 1892, 73-84 (o nálezu hrobu Brno II).
- Beiträge zur Urgeschichtliche Mähren. MAGW 26, 1896, 87-93 (o holoc. nálezech z Lednice, Dobročkovic, Brna-Obřan, Boleradic a Hostýna).
- Das Rhinoceros der Diluvialzeit Mährens als Jagdtier des paläolithischen Menschen. MAGW 27, 1897, 74-79.
- Zur Vorgeschichte Mährens. Die Österr. Monarchie in Wort und Bild, Band 17: Mähren und Schlesien, 53-67. Wien 1897.
- Der Mensch der Diluvialzeit Mährens mit besonderer Berücksichtigung der in den mineralogisch-geologischen Sammlungen in den k.k. technischen Hochschule verwahrten Objekte. Festschrift der k.k. technischen Hochschule in Brünn zur Feier ihres fünfzigjährigen Bestehens, 341-392. Brünn 1899.
- Bearbeitete Mammuthknochen aus dem Löss von Mähren. MAGW 29, 1899, 53-57.
- Ueber den diluvialen Menschen in Mähren. MAGW 30, 1900, Sitzber.. 41-43, 45.
- Prähistorische Brandstätte am Roten Berge. VNVB 42, 1903, 36-38.
- Sammlung fossiler Thierreste aus der „Schwedentischgrotte“ bei Ochoz. VNVB 44, 1905, 37-40.

Zkratky:

MAGW Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien

VNVB Verhandlungen des Naturforschenden Vereines in Brünn

(dle čas. Pravěk NŘ 13, 2003)

JOSEF SZOMBATHY (1853 Vídeň – 1943 Vídeň)

Ani významný rakouský archeolog Josef Szombathy se u nás nedočkal významnějšího ocenění, přesto že jeho největší objevy byly spojeny s Moravou. Hodně mu ostatně zůstala dlužna i rakouská archeologie, protože jeho nekrolog v hlavních archeologických časopisech chybí (dokonce i ve WPZ a Quartäru). Těžko

řict, zda byla tato chyba způsobena dobovou nacistickou ideologií nebo pohnutými válečnými událostmi, ovšem nenapravily ji ani časopisy vyšlé po válce.

Činnost Josefa Szombathyho je spojena s vídeňským přírodovědným muzeem (NHM), kde roku 1882 založil prehistorické oddělení a po dalších 40 let je spravoval. To ovšem neznamená, že by se jako muzejní kustod pohyboval jen mezi psacím stolem a vitrínami. Energicky usiloval o rozmnožení sbírkových fondů, a to nejen nákupy (např. Wanklovy sbírky), ale hlavně zkoumáním promyšleně volených lokalit. Významné byly např. jeho výzkumy doby halštatské, zejména na eponymní lokalitě a na řadě mohylníků ve Štýrsku a v nynějším Slovinsku. Tam prozkoumal i obětní propast Mušja jama (Fliegenhöhle), kde se na suťovém kuželu v 50 m hloubce nacházely stovky kopí, seker, mečů, přileb a bronzových nádob, zčásti polámaných nebo deformovaných ohněm. Na žárovištích okolo ústí propasti byla v mladší a pozdní d. bronzové pálena i tvříecí těla (tento pozapomenutý objev uveřejnil r. 1913 v *Mitteilungen d. Prähist. Komm. II/2*) Záhy jej přilákaly i moravské jeskyně, proslavené činností Jindřicha Wankla. Již roku 1880 začal kopat v jeskyni Pekárně, kterou ve své zprávě nazývá Díravici. S přispěním Wanklova vlivu tam vystřídal skupinu mladíků kolem Jana Kniese, kteří archeologické vrstvy v jeskyni krátce předtím objevili. Již o rok dříve se vídeňská Prehistorická komise zabývala vykopávkami kostí pleistocenních zvířat, hlavně jeskynních medvědů, v jeskyni Výпустek u Křtín. R. 1881, když Szombathy převzal vedení výzkumů po svém šéfovi Ferd. von Hochstetterovi, se mu podařil unikátní nález téměř celé kostry kozorožce. V následujícím roce objevil ve svrchní sintrové desce kostru 6-7 letého dítěte s různými pravěkými artefakty, která asi souvisí se zdejšími nálezy lineární keramiky, učiněnými předtím J. Wanklem. Vedle Výпустku zkoumal r. 1881 i jednu z malých jeskyněk nad Jáchymkou, kde však narazil jen na holocenní faunu.

Vpravdě epochální výzkum zahájil Szombathy téhož roku v Mladečských jeskyních u Litovle. Hned při výběru místa prvního výkopu měl tento badatel šťastnou ruku. Nevelká sonda o ploše 2 m² umístěná v JV cípu dnešního Dómu Mrtvých vydala v hloubce 20 – 30 cm lidskou lebku i s obličejovou částí. Z lidských pozůstatků se tam našla ještě střední část štíhlé stehenní kosti. Několik metrů SV odtud, za skalními pilíři, našel podstatné části dalších 2 lebek, a to dospělé ženy (Mladeč 2) a 2-3 letého dítěte (3), poloviny dvou horních čelistí, zlomky dlouhých kostí a žeber. Spolu s nimi se tu nacházely tříštěné kosti sobů a bovidů a pozůstatky jeskynního medvěda, vlka a lišky. Je zajímavé, že lidské lebky byly rozbité stejně jako zvířecí kosti již předtím, než se na nich vytvořil sintrový povlak (protože ten pokrýval i jejich lomy). Navíc ležely v koncentraci dobře dochovaných zbytků jedné téměř celé sobí kostry. Druhý rok vykopávek přinesl nejen další lidské kosti, ale i první nesporné výrobky. Szombathy se tentokrát zaměřil na střed a západní část Dómu Mrtvých, kde našel velké provrtané zuby bobrů, losa či jelena velkorohého a ojedinele i jiných zvířat v celkovém počtu 22 kusů. Spolu s nimi tu ležely 2 kusy štípané industrie a velký kostěný hrot, podle kterého se později definovaly hroty mladečského typu s plnou bází. Kromě kostí sobů a bovidů se tu podařilo vyzvednout i další pozůstatky člověka: zlomky mozkovny, horní čelisti, obratlů, žeber, pánví a dlouhých kostí. Dnes víme, že tyto nálezy patří kultuře zvané aurignacien, která představuje první civilizaci anatomicky moderního člověka v Evropě. Lidské lebky, datované na 30 tisíc let před dneškem, jsou nejstaršími nálezy pozůstatků lidí našeho typu ve střední a západní Evropě. Určité starobylé znaky v utváření čela a týlu připouštějí možnost, že tito nejstarší evropští sapienti přece jenom nesou určité genové dědictví po předchozích neandertálcích, což analýzy mitochondriální DNA v poslední době zpochybňují. Proto je studium těchto zbytků – ke kterým později přibýly další – středem zájmu mezinárodních vědeckých týmů.

V následujícím roce 1883 obrátil Szombathy pozornost k malé jeskyňce Žitného u Křtin, a ani tam jej štěstí neopustilo. Objevil zde bohatou magdalénskou industrii, vyrobenou dílem z čirého křída.

Josef Szombathy byl spíše typem poctivého dělníka vědy než autora objemných knih a matadora mezinárodních kongresů. Jako svědomitý terénní badatel a muzejní kustod se již z titulu svého úředního postavení cítil povinen své výzkumy dokumentovat a jejich hlavní výsledky promptně oznamovat v odborném tisku. Můžeme dnes samozřejmě litovat, že některé významné lokality neponechal dalším generacím. Ale zvládli by to jeho následovníci lépe? Znamé případy z Moravy bohužel říkají, že nikoli. V Žitného jeskyni se v dalších letech přehrabovali různí amatéři a sedimenty z Výpustku padly za obětí těžbě fosfátových hlín. Pozdější Kniesovy nálezy kostěných hrotů z hlavní mladečské jeskyně postrádají jakýkoli údaj o svém původu, zřejmě proto, že je dostal od nějakého samozvaného „badatele“. Nejvýstižnější charakteristika nadšeneckých vykopávek Litovelského muzea z let 1922-23 pochází paradoxně opět od Szombathyho. Když v roce 1925 připravoval obsáhlé zpracování svých dávných výzkumů, navštívil jako pokročilý důchodce znovu Mladeč a svědky nových objevů vyslechl.

Nejskvělejší objev se Szombathymu podařil roku 1908, ale ani ten si nemohl patřičně vychutnat. Říká se, že Willendorfskou venuši mu dělníci přinesli ve chvíli, kdy spolu s J. Bayerem (který měl na výzkumu bezprostřední dozor) popíjel v blízké hospůdce *Heurigen*, a o jejím původu nedovedli říct mnoho určitého.

Navzdory své pílí a zodpovědnosti i skvělým objevům se Szombathy v tehdejší evropské archeologii příliš neprosadil – alespoň v porovnání s jinými vídeňskými archeology (např. M. Hoernesem, M. Muchem, později H. Obermaierem, J. Bayerem a O. Menghinem), kteří by si na nedostatek vlastních zevrubných nekrologů nemohli stěžovat. Jeho práce o výzkumech v moravských jeskyních nejsou (s výjimkou té poslední o Mladči) ani příliš známé, protože většinou tvořily součást celkové zprávy Prehistorické komise od Ferdinanda von Hochstettera. Některé z nich neuvádí ani Skutilova Bibliografie moravského pleistocénu. A přece se - jako posthumní zadostiučinění - stala jedna z jeho prací světovou. Je to ta o Mladečských jeskyních v časopisu *Die Eiszeit* z r. 1925. Lze říci, že je dnes citovanější a aktuálnější než kterákoli z tlustých knih jeho kdysi věhlasnějších soupeřů.

Doplňná bibliografie J. Szombathyho o jeho výzkumech na Moravě (postpaleolitické výzkumy excerpovány jen z čas. MAGW)

- Über die Ausgrabungen in den mährischen Höhlen im Jahre 1880. Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissensch., Math. naturwiss. Classe, LXXXII Band, I. Abth., Heft 5, Wien 1880, 419-427 a 3 tab. (Výpustek a Pekárna).
- Über die Ausgrabungen in den mährischen Höhlen im Jahre 1881. Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissensch., LXXXV Band, I. Abth., Febr. Heft, Wien 1882, 91-107.
- Ausgrabungen in den mährischen Höhlen im Jahre 1883. Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissensch., LXXXIX Band, I. Abth., Wien 1884, 353-358 (7. Bericht d. Präh. Comm. 35-40).
- Žitný Höhle. Mitth. d. Section f. Höhlenkunde des Öst.T.C. 1-2, 1883, Nr. 4, str. 7.
- Die Höhlen und ihre Erforschung. Schriften des Vereines zur Verbreitung naturwiss. Kenntnisse in Wien, Band 23, 1883, 486-526.

- Drei Flachbeile von Unterthemenau bei Lundenburg in Mähren. MAGW 13, 1883, 77-78 (ploché sek. s lištami).
- Depotfund bei Ungarisch-Brod. MAGW 14, 1884, Sitzber. 36 (bronz. srp a sekerky).
- Grabfunde in Kunawald in Mähren. MAGW 14, 1884, Sitzber. 59-60 (únětická kult.).
- Funde aus dem Löss bei Brünn (Auszugsweiser Bericht). MAGW 19, 1889, Sitzber. 143-145.
- Diskuse k příspěvku A. Makowského: Ueber die Anwesenheit des Menschen während der Lössperiode in der Umgebung von Brünn. MAGW 20, 1890, Sitzber. 64.
- Depotfund aus dem Marchtale, Mähren. MAGW 20, 1890, Sitzber. 19 (depot hriven z Hodonína).
- Bemalte neolithische Thongefässreste aus Mähren und Niederösterreich. MAGW 26, 1896, Sitzber. 65 (Palliardiho nálezy MMK).
- Tumuli von Pawlowitz bei Prerau in Mähren. MAGW 28, 1898, Sitzber. 52-53 (lužická k.).
- Bemerkungen zu den diluvialen Säugethierknochen aus der Umgebung von Brünn. MAGW 29, 1899, 78-84.
- Un crâne de la race de Cro-Magnon trouvé en Moravie. Congrès int. d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques (Paris 1900). L'Anthropologie XII, 1901, 150-157 (Mladeč).
- Zur Diskussion über den Vortrag A. Makowskys: Ueber den diluvialen Menschen in Mähren. MAGW 30, 1900, Sitzber. 43-44 a 45.
- Neue diluviale Funde von Lautsch in Mähren. Jahrbuch der k.k. Zentral-Komm. für Kunst- und hist. Denkmale, Band II/1, 1904, 10-16.
- Die diluvialen Menschenreste aus der „Fürst Johans“ Höhle bei Lautsch in Mähren. Die Eiszeit II, 1925, 1-33, 73-95.

O Szombathyho pracích v moravských jeskyních referuje též F. von Hochstetter:

- Sechster Bericht der Präh. Comm. der math.-naturwiss. Classe der k. Akad. d. Wiss. über die Arbeiten im Jahre 1882. In: Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissensch., LXXXVII Band, I. Abth., März-Heft, Wien 1883, 168-179.

MAGW Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien

(dle čas. Pravěk NŘ 13, 2003)